

EDUCATIO

PEDAGÓGIA SZOCIOLÓGIA HISTÓRIA ÖKONÓMIA PSZICHOLÓGIA POLITOLÓGIA

MÉRLEGEN, 1990–2002

OKTATÁSPOLITIKAI TÁJOLÓ	3	<i>Kozma Tamás</i>
EXPANZIÓ KÖZÉPFOKON	13	<i>Forray R. Katalin</i>
AZ AUTONÓMIÁK KORA	28	<i>Sáska Géza</i>
A CIGÁNY TANULÓK OKTATÁSI ESÉLYEI	49	<i>Liskó Ilona</i>
AZ ISKOLAI HÁTRÁNY ÖSSZETEVŐI	63	<i>Imre Anna</i>
EGYHÁZ ÉS OKTATÁS A RENDSZERVÁLTÁS ÉVTIZEDÉBEN	73	<i>Nagy Péter Tibor</i>
DIFFERENCIÁLÓDÁS, DIVERZIFIKÁLÓDÁS ÉS HOMOGENIZÁLÓDÁS A FELSŐOKTATÁSBAN	96	<i>Hrubos Ildikó</i>

Egyetemi hallgatók élethosszig tartó tanuláshoz való viszonya Kelet-Magyarországon

Az 1990-es évek közepétől az Európai Unió különleges hangsúlyt fektet az egész életen át tartó tanulásra. Az Európai Unió felismerte, hogy az oktatásnak alapvető szerepe van a személyes és társadalmi fejlődésben, valamint fontos szerepet kell játszania a szegénység, a társadalomból való kiszakadás, a tudatlanság csökkentésében. Továbbá a nagy mennyiségű új információ, a gyors technológiai és tudományos fejlődés átalakítja a munka természetét. Az új technológiák megjelenésével át- ill. tovább kell képezni a munkaerőt. Egy alapvetően magasabbban képzett lakosság könnyebben képezhető a későbbiekben és nagyobb valószínűséggel adaptálják az új technológiákat és ezek használatával növelik a saját termelékenységüket. Egy

olyan folyamat szemtanúi vagyunk, amelyben az európai társadalmak fokozatosan tudásalapú társadalmakká alakulnak át.

Köztudott, hogy a 90-es években Magyarország is felismerte az élethosszig tartó tanulás fontosságát és e szemléletben csatlakozott az európai uniós állásfoglaláshoz. Az elmúlt évtizedben az uniós tagállamok szinte mindegyikében történtek lépések olyan törvények létrehozására, melyek az élethosszig tartó tanulásra vonatkoznak, ezek közül több is foglalkozik az egyetemek helyzetével, szerepével e folyamatban. Magyarországon még nem született eddig konkrétan az egész életen át tartó tanulóval foglalkozó törvény. Az élethosszig tartó tanulás központi szerepét vizsgálva az Európai Unió politikájában felmerül a kérdés, hogy milyen a magyar egyetemi hallgatók viszonya az egész életen át tartó tanuláshoz, és vajon mit tettek ez idáig a magyar egyetemek, hogy felkészítsék hallgatóikat arra, hogy megfelelően helyt tudjanak állni egy tudásalapú társadalomban. Úgy tűnik, hogy a magyar egyetemek még nem készek arra, hogy a hallgatóikat felkészítsék egy olyan életre, ahol az egész életen át tartó folyamatos tanulás és az ezzel járó rugalmasság alapfeltétele a tudásalapú társadalomnak. E kutatás célja összességében az volt, hogy fény derüljön arra, mennyire vannak tisztában a magyar egyetemi hallgatók az élethosszig tartó tanulás fogalmával, együtt tudnak-e élni a gondolatával, milyen mértékben jutnak információhoz, továbbá mekkora az egyetem szerepe azon képességek kialakításában, melyeket megkövetel egy tudásalapú társadalom.

Hipotéziseink igazolásához a mélyinterjúzás módszerét választottuk. Az interjú adatfelvétel a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi-, a Természettudományi-, valamint a Közgazdasági- és Jogi Karának hallgatói körében végeztük. Mintánkat úgy alakítottuk ki, hogy az tükrözze az alapsokaság nemek, évfolyamok és szakok szerinti eloszlását.

Az interjúk lekérdésére 2001-ben került sor, amelyben összesen tíz hallgatóval készült interjú. A felmérés során egyelőre csak nappali tagozatos hallgatókat kérdeztünk meg, de később a levelező tagozatos hallgatókat is megkérdezzük, mivel ők is résztvevői az egyetemi képzésnek, valamint ha valakik, akkor ők azok, akik úgy vesznek részt az egész életen át tartó tanulás folyamatában, hogy már valamilyen mértékben van munkaerőpiaci tapasztalatuk.

Hipotézisek

A dolgozat kapcsán három hipotézist állítottunk fel, melyeket empirikus vizsgálattal igazoltunk.

Az első hipotézis szerint Magyarországon az egyetemi hallgatók már felismerték az egész életen át tartó tanulás jelentőségét és ennek tudatában lépnek be a jövőben a munkaerőpiacra. Ez a generáció már nem úgy tekint a diplomájára, mint egy szakmára, melyet megszereztek és lezártak, hanem lelkiileg fel vannak készülve arra, hogy a jövőben állandóan fejlesszék, illetve megújítsák ezt a társadalom és a munkaerőpiac változó igényeinek megfelelően. E rugalmasság által csökken annak az esélye, hogy munkanélküliek legyenek, vagy esetleg teljesen kirekesztődjenek a munkaerőpiacról. Ezekből a fiatalokból várhatóan már egy olyan réteg fog kialakulni, akik a későbbiekben tudni fogják kezelni a munkanélküliség állapotát. Flexibilis munkaerő révén könnyen át fogják tudni hidalni a pillanatnyi nehézségeket a munkaerőpiacon, ezáltal is elkerülve a hosszabb távú kirekesztődést.

Második hipotézisünk alapján a magyar egyetem nem megfelelően készíti fel a hallgatókat az egész életen át tartó tanulásra. Az egyetemi képzés még mindig nagyon elméleti és szaktananyagokra koncentráló. Egyre inkább megfigyelhető, hogy a munkaerőpiac nemcsak szakmai tudást igényel, hanem egyéb olyan gyakorlati képességek elsajátítását is, melyek segítségével

könnyebben szerezhetnek munkát, válhatnak munkahelyet vagy akár szakmát, illetve elkerülhetik a munkaerőpiacról való hosszabb távú kiesést.

Harmadik hipotézisünk szerint Magyarországon az egyetemi hallgatók többsége nem él rendszeresen az információszerezés lehetőségével. Mindez ama tény ellenére történik, hogy feltevésünk szerint a magyar egyetemi hallgatók képesek voltak realizálni, hogy mekkora szerepe van az információnak a további sorsuk tekintetében a munkaerőpiac szempontjából. Ennek a problémának számos oka lehet, melyek közül leggyakrabban a következők fordulnak elő: nem megfelelő hozzáférés az információforrásokhoz, hozzá nem értés a legújabb információszerezési technikákhoz, nem tudják kezelni a rendelkezésükre álló óriási információmennyiséget stb. Az egyén esetében az információhiány esélyegyenlőtlenséget szül, ezáltal kisebb valószínűséggel kerülhetnek be és lehetnek tartós résztvevői a munkaerőpiacnak, ami szintén kirekesztődést eredményezhet.

Az élethosszig tartó tanulás fogalmi meghatározása

Az egész életen át tartó tanulás meghatározása a kutatás szempontjából a lehető legtágabb értelemben történt, vagyis összevetettük az európai uniós, az OECD által meghatározott, az Európai Unió tagállamai által elfogadott és a magyar definíciót. Ennek következtében az egész életen át tartó tanulás fogalma többet jelent, mint az a megállapítás, hogy a tanulás az egész életen át véletlenszerűen és esetlegesen jelen van, és nem köthető gyermekkorhoz és serdülőkorhoz vagy oktatási intézményekhez. Maga a kifejezés általánosabb értelemben használatos, mivel valamennyi olyan oktatással, képzéssel kapcsolatos program kiaknázására utal, melyeket különböző intézmények, ügynökségek (beleértve az ipart, egyházat, politikát, pártokat, szakszervezeteket vagy egyéb továbbképző intézményeket) kínálnak. Ez a kifejezés magában foglalja a szervezeti és didaktikai struktúrákat és stratégiákat, melyek lehetővé teszik a tanulást az újszülött kortól kezdve a felnőtt életszakaszon át, egészen életünk végéig. E fogalom túlmutat a felnőttek számára biztosított második vagy harmadik esélyen, és magában foglal mindenféle egyéni és szociális fejlődést – formális területen: iskola, iskolai szakmai képzés, felsőfokú képzés, felnőttképzési intézmények; valamint nem formális területen: otthon, munkahely és a közösségekbeli képzés. Az élethosszig tartó tanulás irányelve kiterjed az egész rendszerre, és a tudás és képességek minőségére összpontosít, függetlenül az életkortól. Annak a szükségét hangsúlyozza, hogy felkészítsük és motiváljuk a gyereket már kis korában arra, hogy egész életen át tanuljon, továbbá erőfeszítéseket tesz még arra is, hogy minden felnőtt – akár dolgozó, akár munkanélküli –, akinek szüksége van a képességeinek továbbfejlesztésére, lehetőséget kapjon erre. Mint ilyen, ez kapcsolatba hozható további más célokkal, mint: a személyiség fejlesztésének elősegítése, mely magában foglalja a szabadidő felhasználását; a demokratikus értékek megerősítése; a közösségi élet kiművelése; valamint az innováció, termelékenység és gazdasági növekedés elősegítése. Magának az élethosszig tartó tanulásnak a jelentése még mindig alakul és nyitva áll különféle értelmezések adaptálására. De még így is léteznek közös elemek az eddigi értelmezésekben. Ezek elsősorban magukban foglalnak egy erős hitet az emberi képességekben, szembeállítva az oktatás és tanulás eszközi értékeivel. Másodjára, van egyfajta közös igény a tanulási lehetőségekhez való univerzális hozzáférésre, tekintet nélkül a korra, nemre és az egyén munkaviszonyára. Harmadjára, elismerik a nem formális tanulás fontosságát, melyek különféle helyszíneken történnek: az emberek nemcsak osztálytermekben tanulnak, hanem informális módon a munkahelyen, azáltal hogy a kollégák beszélgetnek egymással, tévét néznek, vetélkednek, valamint virtuális módon is szereznek ismereteket. Az egész életen át tartó tanulás elősegíti a tanulóknak azon személyes jellemvonások kialakítását, me-

lyeket a további tanulmányok megkövetelnek. Ezek a követelmények magukban foglalják a motiváció és kapacitás összekapcsolását az egyén által irányított, független tanulással.

Az információszerzés számunkra azt jelenti, hogy a diákok hogyan értesülnek a legújabb hírekről, milyen eszközök, csatornák felhasználásával, illetve egyáltalán igénylik-e a friss hírek megismerését.

A vizsgálat eredményei

1. Az egész életen át tartó tanulás fontosságának felismerése az egyetemi hallgatók körében

A második hipotézis szerint, vagyis hogy a magyar egyetemi hallgatók már felismerték az élethosszig tartó tanulás fontosságát, bebizonyosodott, hogy e téren igen nagy különbségek voltak megfigyelhetők a fogalom értelmezésének tekintetében a hallgatói szakok alapján. Két nagy csoportot különíthetünk el attól függően, hogy milyen is a viszonyuk az élethosszig tartó tanuláshoz. Azok a tanulók, akik jelenleg úgymond piacképes szakokon tanulnak, például jog, közgazdaságtan, üzleti tudományok, külkereskedelem, informatika stb., igen magabiztosak a jövőjüket illetően, nem igazán foglalkoznak a munkanélküliség gondolatával. Az élethosszig tartó tanulást úgy értelmezik, mint egy olyan folyamatot, mely során egész életen át adott szakterületen belül továbbképzéseken vesznek részt. Szerintük az egész életen át tartó tanulás egy eszköz arra, hogy ne veszítsék el munkahelyüket, megtarthassák pozíciójukat, munkahelyi előléptetésben részesülhessenek, de fel sem merült bennük az, hogy szakmát változtassanak. Tudják, hogy egy piacképes szakmát választottak, igény van rájuk a társadalom felől és valószínűleg jól meg is lesznek fizetve a jövőben. Továbbá ezek a tanulók nem veszik figyelembe, hogy a világ állandóan változik és szakterületükön egyre több lesz a diplomások száma. Így lehet, hogy egy nap a túlképzettség lesz jellemző e területekre, sőt, hogy már mutatkozik is ez a probléma, hiszen a regisztrált munkanélküliség már egy évtizede jelen van ezekben a szakmákban is, ami nem meglepő, mivel a többi egyetemi szakhoz képest többszörös számban képeznek például jogászokat, közgazdászokat, informatikusokat.

A megkérdezett hallgatók egy másik csoportja, többnyire a Bölcsészettudományi és Természettudományi Karról, az egész életen át tartó tanulás gondolatát kicsit másképp értelmezi, úgymond sokkal tágabban. Tisztában vannak vele, hogy milyen nehéz is lesz később állást szerezni, és talán ez az, amiért ezek a hallgatók megpróbálnak még az egyetemi évek alatt annyi egyéb jártasságot is elsajátítani, amennyit csak lehet, hogy még sikeresebb résztvevői lehessenek a munkaerőpiacnak. A következőket tartották fontosnak: nyelvtudás, számítógépes ismeretek, specializációk az adott szakterületen, további diploma stb. Azzal a problémával állnak szemben, hogy időlegesen munkanélkülivé válhatnak a jövőben, vagy munkahelyet, esetleg szakmát kell változtatniuk. Ezzel indokolják azt, hogy az egyetemi éveik alatt egyetemen kívüli képzésekben is részt vesznek. Teljesen tisztában vannak azzal, hogy mennyire fontos szerepet játszanak a szakmai tudás mellett az egyéb „piacképes” képességek. Úgy gondolják, hogy minél szerteágazóbb jártassággal és több diplomával rendelkeznek, annál nagyobb az esélyük a munkaerőpiacon való bennmaradásra. Valószínűleg ilyen háttérrel sokkal felkészültebbek lesznek a gazdaság és társadalom jövőbeli változásaira, mint az erre nem számító hallgatók. Őket már nem fogja sokként érni egy esetleges munkanélküliség, hiszen számítottak rá, ezáltal problémamegoldási stratégiákkal rendelkeznek, rugalmasak, mobilak. Természetesnek veszik a változást és alkalmazkodóbbakká is válnak az új kihívásokkal szemben. Ezekre a diákokra inkább jellemző, hogy beszélnek nyelveket, több diplomával rendelkeznek,

vagy egy-két specializációval a szakterületükön belül. Továbbá rendelkeznek olyan képességekkel, mint például önálló ismeretszerzés, önálló egyetemi vagy egyetemen kívüli továbbtanulási képzések és tanfolyamok felkutatása, határozott döntőképesség ezek kiválasztásában, nyelvtanulás megszervezése – milyen nyelvet milyen szinten, kapcsolati tőke kiépítése és kihasználása stb. Ezek a tanulók arra vannak készítve, hogy a fentebb említett képességeket elsajátítsák jövőbeli munkaerőpiaci sikerességük érdekében.

A megkérdezett hallgatók egy harmadik csoportja nem szeretne a szakmájában maradni. Természetesnek vettük, hogy ilyen esetben a hallgatók mindent megtesznek annak érdekében, hogy minél több képességet szerezzenek, több szakon tanuljanak, hiszen már tudják, hogy nem az adott területen kívánnak elhelyezkedni. Meglepetésünkre, ezeknek a hallgatóknak egy része nem az általunk elvárt módon reagált helyzetére. Tisztában voltak az egész életen át tartó tanulás fontosságával, de mégsem tesznek semmit a helyzetük megváltoztatására. Nem módosítanak szakot, nem tanulnak tovább, nem járnak egyéb képzésekre, tanfolyamokra. Tudják, hogy mit nem akarnak, de nem tudják, hogy mit akarnak, ezért várnak. Az interjúk során azt figyeltük meg, hogy nem motiváltak a tanulásban, közepesen vagy gyengén teljesítenek és kiábrándultnak tűnnek. Gyakran említették, hogy „Nem érdemes gondolkodni ezeken a dolgokon, majd a jövő megoldja”. Úgy gondolják, hogy az egyetemi évek hosszúak, sok minden történhet még a későbbiekben, és majd akkor foglalkoznak a problémával, ha ténylegesen szembekerülnek vele, ez pedig a végzésig nem várható. Azzal indokolták látszólagos érdektelenségüket, hogy nem akarnak olyan képzéseken, tanfolyamokon részt venni, amire lehet, hogy nem lesz szükségük a jövőben. Majd meglátják, hogy a végzés időpontjában mihez lesz kedvük, milyen lehetőségeik lesznek, milyen munkaerőpiaci igények merülnek fel, és majd akkor döntenek. Addig várnak és mindenesetre megszereznek egy diplomát.

A kutatás folyamán kiderült, hogy a megkérdezett hallgatók szinte mindegyike valamilyen szinten elégedetlen volt a szakjával, vagyis valamin változtatni szeretne. Például egy jogász említette, hogy ő magyar szakra jelentkezett, de nem vették fel, ezért van most jogon. Egy vegyész hallgató nagyon szereti a szakmáját, de már érzi, hogy elhelyezkedési gondjai lehetnek és ezért szeretne váltani. Volt olyan fizikus hallgató, aki eredetileg is ide szeretett volna jönni, fel is vették, de már nem igazán érdekli az egész. Több esetben nem nagymértékű változtatásról van szó, de a megkérdezettek egyharmada megemlítette, hogy elképzelhetőnek tartja, hogy esetleg teljesen más területen helyezkedne el a következőkben, már ha jó megfizetik. Az interjúalanyok közül csak a jogi és gazdasági szakokon tanulók említették, hogy nem igazán áll szándékukban a változtatás.

2. Az egyetem munkaerőpiacra felkészítő funkciója

Az második hipotézisből következően az egyetem egyik funkciója a szakma tanítása mellett, hogy megtanítsa a hallgatókat, hogy hogyan jussanak hozzá olyan képességekhez, melyek birtokában sikeresek lehetnek a munkaerőpiacon. Mind a hallgatók és mind az egyetem már felismerte, hogy a szakma önmagában nem elég ahhoz, hogy állást találjon az ember, hanem speciális képességekre is szükség van.

Megfigyelhető, hogy a megkérdezett hallgatók mindegyike tisztában volt a gyorsan változó munkaerőpiaci helyzettel. Úgy gondolták, ahhoz, hogy sikeren „el tudják adni” önmagukat a munkaerőpiacon és a későbbiekben megtarthassák a pozíciójukat illetve munkahelyüket, a szaktudáson kívül szükség van még különféle általános tudásra is. Az említettek között szerepelt például, a megfelelő nyelvtudás, a számítógépes ismeretek, valamint bizonyos képességek: flexibilitás, mobilitás, határozottság, kitartás, akaraterő, adaptációs képességek, vállalko-

zó szellem, csapatmunkában való dolgozás képessége stb. Amikor megkérdeztük őket, hogy vajon rendelkeznek-e ezekkel a képességekkel, nagyrésztük nemleges választ adott.

A tanulók a legtöbb esetben elmarasztalták az egyetem képességefejlesztő szerepét, de volt néhány, aki szerint ez nem is az egyetem feladata, hanem inkább a családi szocializáció, a kortárs csoport hatása és az egyén személyisége határozza meg. Ezen hallgatók szerint ezek a képességek nem taníthatók, hanem leginkább személyiségfüggők. Mindennek ellenére úgy vélték, hogy ha nem is taníthatók e képességek, de fejleszthetők, amiben talán részt vehet az egyetem.

A megkérdezett hallgatók egy másik csoportja megemlítette, hogy az egyetem lényegében segített a fentebb említett képességek kialakításában, hiszen a magyar egyetemi rendszerben a diáknak magának kell mindenről gondoskodnia a tanulás terén. A hallgatóknak kell tanárt, időpontot, tanegységet, idegen nyelvet, vizsgaidőpontot, esetleg vizsgamódot is választania. Amikor ezeket a dolgokat szervezik, senki nem segít nekik, egyedül kell mindent elrendezni, és ha hibáznak, akkor maguknak kell korrigálni. Az egyetemi évek alatt a diákok megtanulják, hogyan kezeljék az életüket, mert erre mindig is rá vannak „kényszerítve”. A tanárok és tanzsékek nem foglalkoznak ilyen jellegű szervezésekkel, ez a szerep ma már teljesen a tanulókra van átruházva. Továbbá arra vannak készítve, hogy megtanulják, hogyan versenyezzenek a tantárgyakért, ösztöndíjakért, tanárokért stb.

Az egyetemi évek alatt a tanulás mellett a hallgató egyéb speciális jártasságokat is elsajátít, mint például azt, hogyan pályázzon, hogyan töltsön ki formanyomtatványokat, hogyan írjon hivatalos levelet, hogyan szerezzen ösztöndíjat, egyáltalán hogyan bonyolítson le hivatalos ügyeket. Ezen folyamatokban számtalan kudarc érheti a hallgatót, melynek kapcsán megtanulja a problémakezelést, problémamegoldást, illetve rutinossá válik, hogy a jövőben elkerülje a negatív helyzeteket.

3. Információszerzés szerepe

A harmadik hipotézist csak részben tudtuk igazolni, hiszen kiderült, hogy többnyire azok a megkérdezett hallgatók használják ki az információs eszközök által nyújtott lehetőségeket, akik aktívan részt vesznek a szaktárgyaikon kívüli egyetemi vagy egyetemen kívüli képzésekben, vagy akiknek komoly előre eltervezett céljaik vannak az adott szakjukkal kapcsolatban. Ők már felismerték a friss információban rejlő értéket, mely számukra elengedhetetlen része a sikeres munkaerőpiaci kapcsolódáshoz. Vallják, hogy mindig naprakésznek kell lenniük, hogy megfelelően tudjanak alkalmazkodni az adott helyzethez, változáshoz, ezzel is hozzájárulva a jobb munkaerőpiaci részvételi esélyükhöz. Ilyen szemlélettel rendelkező hallgatók egyaránt előfordultak mind úgynevezett piac- és nem-piacképes szakokon.

A felmérésekből kirajzolódó hírek iránti igény, mely egyébként általában véve nagyon alacsony volt az egyetemisták körében, a megkérdezettek elmondása szerint nagymértékben függ a családi szocializációtól és az egyén fogékonyságától. Azokban a családokban vagy baráti körökben, ahol nagy jelentőséget tulajdonítanak a rugalmasságnak, az úgynevezett „több lábbon állásnak”, nagyobb szerep jut az információnak is. Mindennek ellenére minden megkérdezett fontosnak tartotta az információhoz való hozzájutást, de több oknál fogva nem élt vele, például, érdektelenség, jelenleg nincs rá szüksége munkaerőpiaci szempontból stb. Problémaként merült fel, hogy a hallgatók egy része nem tudja használni az információt nyújtó eszközöket, másrészt pedig nincs hozzáférésük ezekhez az eszközökhöz, sem otthon, sem az egyetemen. Azok a hallgatók, akik értettek a legújabb technikához, azt mondták, hogy leginkább barátoktól tanulták vagy önmaguk sajátították el. A megkérdezettek szerint az egyetem fele-

data lenne, hogy megtanítsák őket a legújabb információs technika felhasználására, főleg ha az egyetemi képzésben már kéri is ezen eszközök alkalmazását, például az internet felhasználása dolgozatíráshoz, kutatáshoz.

Összefoglalás

Miután a hipotéziseket igazoltuk, megfigyelhetővé vált, hogy a független változók, mint például életkor, évfolyam, nem, lakóhely, szülők iskolai végzettsége stb. nem voltak meghatározók a különböző vélemények alakulásában, viszont erősen kirajzolódott, hogy a hallgatói véleménykülönbségek leginkább szakonkénti megoszlásban változnak. Ennek következtében az úgynevezett piacképes szakokon tanuló hallgatók másképp értelmezik az egész életen át tartó tanulás gondolatát és másképp is viszonyulnak hozzá. Ők leginkább a továbbképzéseket értik ezen egyfajta munkahely illetve pozíciómegtartó céllal, míg a többiek tágabb értelemben értelmezik, vagyis beleértik még a munkahelymegtartó és szakmai váltást elősegítő funkciót is.

Általánosságban elmondható, hogy azok a hallgatók, akik tisztában vannak az egész életen át tartó tanulás fontosságával, úgy gondolják, hogy az egyetem nem ad át, vagy nem tud átadni olyan speciális képességeket, melyek segítenék a végzett hallgatókat a munkaerőpiacon való részvételben. Ennek ellenére a hallgatók úgy vélik, hogy sokkal nagyobb szerepe van a személyiségnek és a családi vagy baráti szocializációnak e képességek kialakításában, mint az egyetemnek, de egyetértenek abban, hogy azért az egyetem is fejleszthetné ezeket a képességeket. A megkérdezettek majdnem mindegyike megemlítette, hogy szívesen részt venne az egyetem által szervezett különféle képességfejlesztő kurzusokon. Tehát végül is elmondható, hogy viszonylag nagy igény lenne rá, de az egyetem nem képes teljesíteni az igényeket. Végül is az egyetem szerepe az lenne a jövőben, hogy olyan összetételű tudást adjon át a hallgatóknak, olyan képességeket fejlesszen ki az egyénben, mely birtokában a végzett hallgatók aktív és sikeres résztvevői lehetnek egy tudásalapú társadalomnak.

Törkos Katalin